

تقصیر و انجام دادن اعمال مکه توسط بانوان حج گزار در شب عید قربان

مهدی ساجدی^۱ و حسام‌الدین ربانی^۲

چکیده

مشهور فقیهان امامیه معتقدند انجام دادن تقصیر و اعمال مکه در شب عید قربان برای بانوان حج‌گزاری که از پیشامد قاعدگی بیمناک‌اند مجاز است، اما عمده فقهاء، از متقدمین و متأخرین، در مورد حکم دیگر بانوان در خصوص جواز یا عدم جواز تقصیر شبانه و سپس انجام دادن اعمال مکه در شب عید قربان، سخنی نگفته‌اند. گرچه از فتوای فوق چنین برداشت می‌شود که انجام دادن زودتر از موعد تقصیر و اعمال مکه، فقط به بانوان معذور اختصاص دارد و برخی از فقیهان معاصر نیز به این مطلب تصریح کرده یا حداقل در این باره احتیاط نموده‌اند، اما برخی دیگر از فقیهان معاصر بر این اعتقادند که مستفاد از روایات این است که بانوان حج‌گزاری که وظیفه‌شان قربانی است، مجازند پس از وکیل گرفتن برای انجام قربانی در روز عید، شبانه تقصیر نموده و برای انجام دادن شبانه اعمال مکه، راهی مسجدالحرام شوند. نتیجه حاصل از این پژوهش که به صورت اسنادی و کتابخانه‌ای و با روش تحلیل محتوا صورت گرفته حاکی از آن است که روایات، که عمده سند شرعی برای این حکم محسوب می‌شوند، به‌خوبی بر قول اخیر دلالت دارند و ادله‌ای که رأی عدم جواز را پشتیبانی می‌کند قوت لازم را ندارد و قابل پاسخگویی است.

کلیدواژه‌ها: تقصیر، عید قربان، ذبح، اعمال مکه، وکالت در قربانی، حج، بانوان حج‌گزار.

۱. استادیار دانشگاه قرآن و حدیث

mehdisajedi85@yahoo.com

۲. استادیار دانشگاه قرآن و حدیث

hesamrabbani921@yahoo.com

مطابق با روایات و بر اساس فتوای فقیهان امامیه، حجاج بیت‌الله الحرام پس از وقوف در سرزمین عرفات و مشعر (مزدلفه) باید به سمت سرزمین منا رفته و در روز عید قربان، رمی جمره عقبه، قربانی و حلق یا تقصیر انجام دهند. البته بانوان حج‌گزار مجازند پس از توقیفی کوتاه در مشعرالحرام (مزدلفه)، به منا رفته و شبانه به رمی جمره عقبه بپردازند. اما آنچه پژوهش در موردش ضرورت دارد یافتن راهکاری از روایات، جهت تسهیل امر حج‌گزاری عموم بانوان، با انجام دادن تقصیر و اعمال مکه در شب عید قربان است. یافتن این راهکار از این جهت دارای اهمیت است که اگر بتوان چنین تسهیلی را از روایات باب حج استنباط نمود، دیگر بیتوته بانوان حج‌گزار در شب عید در منا، با وجود فضای محدودی که به آنان در منا اختصاص دارد، الزامی نبوده و لازم نیست آنان ادامه اعمال را به شب یا روزهای بعد از عید قربان موکول کنند. در نتیجه برای انجام دادن اعمال مکه دچار ازدحام نمی‌شوند و اعمال خود را با سهولت در شب عید به اتمام می‌رسانند. بنابراین سؤالی که در این مجال رخ می‌نماید این است که آیا بانوان حج‌گزار می‌توانند پس از رمی شبانه جمره عقبه تقصیر را نیز انجام دهند؟ همچنین بر فرض جواز تقصیر شبانه، آیا آنان مجازند پس از تقصیر، شب‌هنگام به مکه رفته و مناسک و اعمال مکه را نیز به جای آورند؟

پیش از پاسخ به پرسش‌های فوق، مناسب است ابتدا کلام فقها را در این ارتباط بررسی کنیم. البته در خصوص موضوع مورد پژوهش، تحقیق مستقلی در قالب کتاب یا مقاله نوشته نشده است و حتی در کتب فقیهان متقدم یا متأخر اثری از آن یافت نمی‌شود. تنها برخی از فقیهان معاصر به طور مختصر به این بحث پرداخته و در اثبات یا رد آن استدلال نموده‌اند. نوآوری پژوهش حاضر نیز در تقویت نظر و استدلال معدود فقیهان معاصر است که رأی آنان بر جواز انجام دادن تقصیر و اعمال مکه در شب عید قربان برای بانوان حج‌گزار است.

اقوال

مشهور بین فقیهان امامیه این است که بانوان حج گزار مجازند زودتر از سایر حججاج، از مشعر به منا کوچ کرده و شبانه رمی جمره عقبه را انجام دهند. (محقق حلی، ۱۴۰۸، ج ۱، ص ۲۳۱؛ علامه حلی، ۱۴۱۴، ج ۸، ص ۲۲۸؛ صاحب جواهر، ۱۴۰۴، ج ۱۹، ص ۷۷؛ تبریزی، ۱۴۲۳، ج ۴، ص ۲۰۶) اما در مورد جواز و عدم جواز تقصیر و انجام اعمال مکه در شب عید، دو نظریه وجود دارد:

۱. نظریه مشهور فقیهان امامیه مبنی بر جواز انجام دادن تقصیر و اعمال مکه توسط بانوان حج گزار که از پیشامد قاعدگی قبل از انجام اعمال مکه بیمناک اند و وجوب تأخیر ذبح و سایر اعمال از شب عید برای سایر بانوان؛ (ابوالصلاح حلبی، ۱۴۰۳، ص ۱۹۸؛ ابن زهره، ۱۴۱۷، ص ۱۸۶؛ کیدری، ۱۴۲۱، ص ۱۶۰؛ سبزواری، ۱۴۲۱، ص ۲۱۲؛ شهید اول، ۱۴۱۷، ج ۱، ص ۴۵۶؛ خوبی، ۱۴۱۰، ج ۵، ص ۱۹۱؛ تبریزی، ۱۴۲۳، ج ۳، ص ۱۷۲؛ شبیری، ۱۴۲۱، ص ۲۷۵) هرچند آنان به این اختصاص، تصریح نکرده اند.

۲. نظریه برخی از معاصران مبنی بر جواز تقصیر و انجام دادن اعمال مکه برای همه بانوان در شب عید.

البته مطابق با این نظر، بانوان حج گزار که بر عهده شان قربانی است باید پیش از تقصیر و رفتن به مکه، فردی را برای انجام دادن ذبح در روز عید وکیل کنند. (حکیم، ۱۴۲۲، ص ۱۷۷؛ فیاض، بی تا، ص ۴۸۹)

ادله فقها

۱. ادله قائلین به عدم جواز

ادله ای که قائلین به عدم جواز ارائه کرده اند یا می توان در دفاع از نظر آنان ارائه کرد، عبارت است از:

الف) آیه و روایات دال بر لزوم ترتیب بین اعمال روز عید

– آیه شریفه: ﴿وَلَا تَخْلُقُوا رُءُوسَكُمْ حَتَّىٰ يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ﴾ «سرهای خود را نتراشید تا قربانی به محلش برسد». (بقره: ۱۹۶)

برخی از فقها (حلی، ۱۴۱۴، ج ۸، ص ۳۴۰؛ بحرانی، ۱۴۰۵، ج ۱۷، ص ۲۴۳) معتقدند تعبیر رسیدن قربانی به محل، کنایه از قربانی کردن در مناسبت. طبق این برداشت، تا قربانی انجام نگیرد نباید حج‌گزار اقدام به حلق کند.

- صحیحہ معاویہ بن عمار از امام صادق علیه السلام که حضرت فرمود: «زمانی که رمی جمره را انجام دادی، هدی و قربانیات را بخر». ^۱ (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۴، ص ۴۹۱) به طور قطع خرید قربانی موضوعیت ندارد و مقصود از خرید، اشتغال به ذبح است. پس خرید قربانی باید پس از رمی انجام گیرد و ظاهر امر، بر لزوم ترتیب دلالت دارد. (بحرانی، ۱۴۱۴، ج ۱۷، ص ۲۴۲؛ صاحب جواهر، ۱۴۰۴، ج ۱۹، ص ۲۴۸؛ محقق داماد، ۱۴۰۱، ج ۳، ص ۳۵۲)

- صحیحہ عمر بن یزید از امام صادق علیه السلام که حضرت فرمود: «وقتی قربانی کردی، آن‌گاه سرت را بتراش و غسل کن». ^۲ (طوسی، ۱۴۰۷، ج ۵، ص ۲۴۰؛ حرعاملی، ۱۴۰۹، ج ۱۴، ص ۲۱۱)

قائلین به عدم جواز معتقدند مطابق با این آیه و روایات، قربانی باید پس از رمی جمره عقبه صورت گیرد و تقصیر یا حلق نیز پس از قربانی انجام شود؛ از طرفی زمان انجام رمی جمره عقبه بین طلوع و غروب خورشید است، پس این نتیجه حاصل می‌شود که زمان ذبح و تقصیر نیز این زمان است و ترخیصی که در مورد زنان در روایات بیان شده، تنها نسبت به کوچ شبانه و رمی جمره است. از این رو آنان برای انجام ذبح و تقصیر شبانه، نیازمند دلیلی هستند که انجام شبانه این دو را برای آنان مجاز بداند و چنین ترخیص و اجازه‌ای نه تنها در حق کسی که وظیفه‌اش قربانی کردن است ثابت نیست، بلکه به مقتضای مفهوم شرط در روایت صحیح سعید اعرج، آنان مجاز به تقصیر شبانه نیستند. (تبریزی، ۱۴۲۳، ج ۳، ص ۱۷۲)

۱. عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ وَ مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ عَنِ الْفَضْلِ بْنِ شاذَانَ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ وَ صَفْوَانَ بْنِ يَحْيَى عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ عَمَّارٍ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام: «إِذَا رَمَيْتَ الْجُمْرَةَ فَاشْتَرِ هَدْيَكَ...».

۲. مُوسَى بْنُ الْقَاسِمِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرٍو عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَدَّافٍ عَنْ عُمَرَ بْنِ يَزِيدَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام: «إِذَا ذَبَحْتَ أَضْحِيَّتَكَ فَاخْلُقِ رَأْسَكَ وَ اغْتَسِلْ...».

ب) مفهوم شرط در روایت صحیح سعید اعرج از امام صادق علیه السلام

به امام علیه السلام عرضه داشتم فدایت شوم با ما زنان همراه هستند، می توانم آنان را شبانه به منا کوچ دهم؟ حضرت فرمود: «بله، می خواهی روش رسول خدا را در پی گیری؟» گفتم: «بله». فرمود: «زنان را شبانه کوچ ده و آنان را کوچ نده تا اینکه در جمع (نام دیگر مشعر) آنان را (مدتی) نگه داری. سپس آنان را کوچ بده تا آنان را کنار جمره عظمی (جمره عقبه) آوری تا رمی جمره را انجام دهند. پس اگر بر عهده شان قربانی نیست از موها و ناخن هایشان برگیرند و به مکه رفته و طواف و سعی و طواف نساء را به جای آورند؛ سپس به منا باز گردند درحالی که از اعمال حج (جز بیتوته و رمی روزهای بعد) فارغ شده اند.»^۱ (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۴، ص ۴۷۵).

این روایت با مفهوم شرط دلالت دارد بر اینکه کسی که بر عهده اش قربانی است، پیش از ذبح نباید تقصیر کند. (خویی، ۱۴۱۰، ج ۲۹، ص ۳۱۷) توضیح اینکه مطابق با این روایت، تقصیر شبانه و انجام مناسک مکه در شب عید فقط برای بانوان حج گزاری جایز است که وظیفه شان قربانی نیست؛ زیرا اگر همه آنان مجاز به تقصیر و انجام مناسک مکه باشند، تفصیل بین کسانی که وظیفه شان ذبح است و غیر آنان بدون وجه خواهد بود؛ به عبارت دیگر بنا بر پذیرش مفهوم شرط، کسانی که بر عهده شان قربانی است نباید تقصیر کنند و به مکه روند، اما با فرض عدم پذیرش مفهوم برای جمله شرطیه نیز فصاحت و بلاغت در کلام و حکیم بودن شارع و امام معصوم علیه السلام اقتضا دارد تفصیل در کلام، جهت جدا کردن حکم دو دسته از حج گزاران باشد.

۱. عَنْ سَعِيدِ الْأَعْرَجِ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام: جُعِلْتُ فِدَاكَ مَعَنَا نِسَاءً فَأَيُّضُ بَيْنَ بَلِيلٍ؟ قَالَ: «نَعَمْ؛ تَرِيدُ أَنْ تَصْنَعَ كَمَا صَنَعَ رَسُولُ اللَّهِ؟» قَالَ: قُلْتُ: نَعَمْ؛ فَقَالَ: «أَيُّضُ بَيْنَ بَلِيلٍ وَلَا تُفِضُ بَيْنَ حَتَّى تَقِفَ بَيْنَ بَجْمَعٍ ثُمَّ أَيْضُ بَيْنَ حَتَّى تَأْتِيَ بَيْنَ الْجُمُرَةِ الْعُظْمَى قَرِيبِينَ الْجُمُرَةِ فَإِنْ لَمْ يَكُنْ عَلَيْهِنَّ ذَبْحٌ فَلْيَأْخُذْنَ مِنْ شُعُورِهِنَّ وَيَقْصُرْنَ مِنْ أَظْفَارِهِنَّ وَيَمْضِينَ إِلَى مَكَّةَ فِي وُجُوهِهِنَّ وَيَطْفِئْنَ بِالْبَيْتِ وَيَسْعَيْنَ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ ثُمَّ يَرْجِعْنَ إِلَى الْبَيْتِ وَيَطْفِئْنَ أَسْبُوعًا ثُمَّ يَرْجِعْنَ إِلَى مِنَى وَقَدْ فَرَّغْنَ مِنْ حَجَّهِنَّ...».

ج) سیره متشرعه

سیره حجاج، از زمان تشریح حج تاکنون، بر این امر استوار یافته که آنان پس از قربانی در روز عید قربان، تقصیر یا حلق را انجام می‌دهند. (خویی، ۱۴۱۰، ج ۲۹، ص ۳۱۷)

د) روایاتی که به حجاج امر نموده اعمال خود را با انجام دادن رمی شروع کنند برخی از فقها معتقدند می‌توان حکم مزبور را از روایاتی که امر نموده‌اند حج‌گزاران اعمال خود را با انجام دادن رمی شروع کنند استفاده کرد؛ زیرا رمی در روز عید انجام می‌گیرد و لازمه‌اش این است که ذبح و حلق نیز در روز باشد، چرا که این دو مترتب بر رمی هستند. (خویی، ۱۴۱۰، ج ۲۹، ص ۳۱۷)

هـ) روایات دال بر نهی از خروج از منا پیش از انجام قربانی

سعید سمان می‌گوید از امام صادق علیه السلام شنیدم که فرمود:

همانا رسول خدا صلی الله علیه و آله به تعجیل در کوچ شبانه زنان از مزدلفه به منا امر کردند و فرمان دادند هر یک از آنان که بر عهده‌اش قربانی است رمی را انجام دهد و از منا خارج نشود تا قربانی را ذبح کند و هر کس وظیفه‌اش قربانی نیست برای طواف زیارت به مکه رود.^۱ (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۴، ص ۴۷۴)

عبارت «أَمَرَ مَنْ كَانَ مِنْهُمْ عَلَيْهَا هَدْيٌ أَنْ تَرْمِي وَلَا تَبْرَحَ حَتَّى تَذْبَحَ» در روایت فوق، به صراحت، بانوانی که وظیفه‌شان قربانی است را از بیرون رفتن از منا قبل از انجام قربانی منع کرده است.

تعبیر «لا تبرح حتی تذبح» نیز می‌تواند برای دلالت بر دو چیز بیان شده باشد: یک- مقدم بودن قربانی بر اعمال مکه و اینکه اعمال مکه پس از انجام قربانی و تقصیر یا حلق باید انجام شود.

دو- لزوم انجام دادن قربانی در روز عید؛ زیرا اگر حضرت صرفاً درصدد

۱. عَنْ سَعِيدِ السَّمَانِ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام يَقُولُ: «إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَجَّلَ النِّسَاءَ لَيْلًا مِنَ الْمُزْدَلِفَةِ إِلَيَّ مِنِّي وَأَمَرَ مَنْ كَانَ مِنْهُمْ عَلَيْهَا هَدْيٌ أَنْ تَرْمِي وَلَا تَبْرَحَ حَتَّى تَذْبَحَ وَمَنْ لَمْ يَكُنْ عَلَيْهَا مِنْهُمْ هَدْيٌ أَنْ تَمْضِيَ إِلَيَّ مَكَّةَ حَتَّى تَزُورَ».

بیان ترتب اعمال مکه بر قربانی بودند، نهی از خروج از منا لازم نبود و این معنا با عبارتی مانند «امر من کان منهن علیها هدیان ترمی وتذیح وتمضی الی مکه» نیز قابل بیان بود. ولی چون ممکن بود برای مخاطب توهم شود همان‌گونه که کوچ و رمی شبانه جایز است، رفتن به مکه و انجام دادن اعمال مکه نیز در همان شب جایز است، حضرت با نهی از خروج، به آنان متذکر می‌شوند که تا زمانی که در روز عید قربانی انجام نگیرد امکان انجام دادن سایر اعمال نیست.

ممکن است گفته شود در فقره «حتی تذیح» انجام ذبح به روز عید مقید نشده است، بنابراین چنانچه این دسته از بانوان نیز بتوانند شب عید قربانی را انجام دهند می‌توانند جهت به جا آوردن اعمال مکه روانه مسجدالحرام شوند.

روایت در مقام بیان جواز ذبح شبانه نیست و فقط بیان می‌کند ادامه اعمال باید پس از ذبح باشد. اما بر فرض بپذیریم از این جهت نیز در مقام بیان بوده و امکان اطلاق‌گیری وجود دارد، این اطلاق با ادله‌ای که زمان ذبح را روز عید می‌داند مقید می‌شود.

۲. ادله قائلین به جواز

ادله‌ای که فقیهان معاصر در اثبات قول جواز بیان نموده‌اند یا می‌توان در دفاع از این نظر ارائه داد عبارت است از:

الف) روایت صحیح ابن مسکان از ابی بصیر از امام صادق علیه السلام:

اشکالی نیست که زنان، زمانی که شب سپری شد، زودتر از دیگران به منا کوچ کنند. پس باید مدتی را در مشعرالحرام توقف کنند و سپس به منا برده شوند تا رمی جمره کنند. سپس مقداری صبر نموده و پس از آن تقصیر را انجام دهند و برای طواف به مکه روند؛ مگر اینکه بخواهند از طرف آنان قربانی انجام گیرد

که در این صورت باید کسی را وکیل کنند تا از جانب آنان عهده‌دار قربانی شود.^۱ (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۴، ص ۴۷۴)

عبارت «إِلَّا أَنْ يَكْنَ يَرِدَنَّ أَنْ يَذْبَحَ عَنْهُمْ فَإِنَّهُمْ يَوَكِّلُونَ مَنْ يَذْبَحُ عَنْهُمْ» استثنا از جواز تقصیر و رفتن به سمت مکه است؛ یعنی اشکالی ندارد بانوان شبانه تقصیر نموده و برای طواف به مکه روند؛ مگر اینکه بخواهند از جانب آنان قربانی صورت گیرد. در اینکه مقصود از این استثنا چیست دو احتمال داده می‌شود: یک- زنان اگر بخواهند از جانبشان قربانی صورت گیرد، نمی‌توانند تقصیر کنند و برای طواف به مکه روند؛ پس آنها باید کسی را وکیل کنند تا از جانبشان ذبح کند تا بتوانند تقصیر کنند و برای انجام دادن طواف به مکه روند.

دو- زنان اگر بخواهند از جانبشان قربانی صورت گیرد، نمی‌توانند تقصیر کنند و برای طواف به مکه روند؛ پس آنها باید کسی را وکیل کنند تا از جانبشان ذبح کند و چون قربانی باید در روز عید انجام گیرد، ادامه مناسک هم پس از انجام قربانی در روز عید مجاز است.

از بین دو احتمال فوق به نظر می‌رسد به دلایل ذیل، احتمال اول متعین است: اول- روایت در مقام تسهیل و ترخیص شارع نسبت به بانوان است و ترخیص و تسهیل زمانی محقق است که بانوانی که وظیفه‌شان قربانی است و عمده بانوان حج‌گزار را شامل می‌شود، بتوانند پس از توکیل در ذبح، تقصیر نموده و برای ادامه مناسک به مکه بروند.

دوم- اگر صرفاً نهی از انجام تقصیر و اعمال مکه برای کسانی که وظیفه‌شان قربانی کردن است مد نظر امام علیه السلام بود، این معنا با استثنا کردن آنان از کسانی که مجاز به تقصیر هستند و با عبارت «إِلَّا أَنْ يَكْنَ يَرِدَنَّ أَنْ يَذْبَحَ عَنْهُمْ» فهمیده می‌شد و نیازی به امر به توکیل نبود؛ زیرا وقتی مکلف بخواهد از جانبش قربانی صورت

۱. عَبْدَ اللَّهِ بْنُ مُسْكَانَ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ يَقُولُ: «لَا بَأْسَ بِأَنْ تُقَدَّمَ النِّسَاءُ إِذَا زَالَ اللَّيْلُ فَيَقِفْنَ عِنْدَ الْمُشْعَرِ الْحَرَامِ سَاعَةً ثُمَّ يَنْطَلِقْنَ مِنْهُنَّ إِلَى مَنَى فَيَرْوِبْنَ الْجُمُرَةَ ثُمَّ يَصْرَبْنَ سَاعَةً ثُمَّ يَقْصِرْنَ وَيَنْطَلِقْنَ إِلَيَّ مَكَّةَ فَيَطْفِئْنَ إِلَّا أَنْ يَكْنَ يَرِدَنَّ أَنْ يَذْبَحَ عَنْهُمْ فَإِنَّهُمْ يَوَكِّلُونَ مَنْ يَذْبَحُ عَنْهُمْ».

گیرد، به طور طبیعی کسی را برای انجام دادن آن وکیل می‌کند و نیازی به امر به آن نیست. علاوه بر اینکه زمان انجام دادن قربانی روز عید است و عرف لزومی در بیان فوری اخذ وکیل در شب عید نمی‌بیند. از طرفی فصاحت و بلاغت در سخن نیز اقتضا دارد استثنا برای بیان مطلب فوری و حکمی باشد که اگر در همان شب بیان نشود فرصت برای انجام آن از دست برود و این تنها در فرضی قابل تصور است که هدف از بیان استثنا بیان لزوم توکیل شبانه در ذبح برای بانوان حج‌گزاری باشد که بخواهند در همان شب به انجام اعمال مکه مبادرت ورزند و در عین حال، لزوم انجام دادن قربانی در روز عید مانع از آن باشد. در این صورت امام علیه السلام با امر به توکیل در ذبح، درصدد برآمده‌اند مانع انجام دادن اعمال مکه را از سر راه آنان بردارند.

ممکن است گفته شود از امر به توکیل معنای مطابقی آن اراده نشده است؛ زیرا عمده حج‌گزاران، خود قادر بر انجام ذبح نیستند. از این رو امام علیه السلام به جای امر به ذبح، به توکیل در ذبح امر نموده‌اند و این خود قرینه‌ای است که ما را از معنای مطابقی منصرف می‌سازد و زمان ذبح نیز، چنان‌که بیان شد، روز عید است و با توجه به اینکه اعمال مکه پس از ذبح باید انجام شود، پس امر به توکیل در ذبح به معنای امر به انجام دادن ذبح در روز عید و پس از آن انجام دادن اعمال مکه است. از این رو باید احتمال اول را در معنای روایت پذیرفت. علاوه بر اینکه از امر، جواز توکیل در ذبح نیز فهمیده می‌شود.

در پاسخ می‌توان گفت: درست است که غالب حجاج برای ذبح نیازمند نایب هستند، اما این قرینه فقط امکان و صحت استعمال امر به وکالت را به جای امر به ذبح اثبات می‌کند؛ اما اینکه امام در این روایات این معنا را اراده کرده باشد، نیازمند اثبات و اول الکلام است و با این استدلال، مقصود بودن این معنا اثبات نمی‌شود. خصوصاً اینکه در بین روایات، مواردی را می‌توان یافت که در آنها از امر به توکیل، همان معنای مطابقی اراده شده است؛ مانند روایت

صحیح ابی‌بصیر از امام صادق علیه السلام^۱ و روایت علی بن ابی حمزه.^۲ (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۴، ص ۴۷۴) بنابراین اینکه معنای مطابقی اراده نشده، نیازمند دلیل و اثبات است؛ زیرا مقصود بودن معنای مطابقی، مطابق با اصل اولی در مقام تخاطب و مقصود بودن غیر آن نیازمند دلیل و قرینه است.

علاوه بر این در برخی از روایاتی که وظیفه خائف بیان شده، صراحتاً خائف به ذبح امر شده است. درحالی‌که غالباً خائف امکان ذبح ندارد. از این رو معلوم می‌شود استعمال امر به توکیل در ذبح برای فهماندن ذبح، غالبی نیست؛ به گونه‌ای که وضع تعیینی پیدا کرده باشد و مخاطب با استعمال امام علیه السلام از امر به توکیل در ذبح لزوم ذبح را متوجه و به آن منتقل شود.

ب) روایت صحیح حفص از ابی‌بصیر از امام صادق علیه السلام

پیامبر خدا صلی الله علیه و آله برای زنان و ضعیفان مجاز دانستند که شبانه از مشعر (مزدلفه) کوچ کنند و شبانه رمی را انجام دهند و اگر می‌خواهند در همان شب طواف زیارت را انجام دهند، کسی را وکیل کنند تا از جانب آنان قربانی را انجام دهد.^۳ (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۴، ص ۴۷۵)

این روایت، برای همه بانوان، کوچ شبانه از مشعر، رمی شبانه و انجام دادن شبانه اعمال مکه را پس از توکیل در ذبح مجاز دانسته است. قائلین به جواز معتقدند: عرف از این روایت چنین می‌فهمد که ضعفا زمانی که شبانه از مشعر

۱. عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ عَنِ أَبِي الْمَعْرَاءِ عَنِ أَبِي بَصِيرٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: «رَخَّصَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لِلنِّسَاءِ وَالصَّبِيَّانِ أَنْ يَفِضُوا بِلَيْلٍ وَيُرْمُوا الْجِهَارَ بِلَيْلٍ وَأَنْ يَصَلُّوا الْعِدَّةَ فِي مَنَازِلِهِمْ فَإِنْ خَفَسَ الْحَيْضُ مَضِيحًا إِلَى مَكَّةَ وَوَكَّلَنَ مَنْ يَضْحِي عَنْهُمْ».

۲. عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي حَمْرَةَ عَنْ أَحَدِهِمَا عليه السلام قَالَ: «أَبَا امْرَأَةٍ أَوْ رَجُلٍ خَائِفٍ أَفَاضَ مِنَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ لَيْلًا فَلَا بَأْسَ فَلْيُرْمِ الْجُمُرَةَ ثُمَّ لِيْمِضْ وَلْيَأْتِرْ مَنْ يَدْبِجُ عَنْهُ وَتَقْضِرْ الْمَرْأَةَ وَيَجْلِقُ الرَّجُلُ ثُمَّ لِيَطْفُ بِالْبَيْتِ وَبِالصَّفَا وَالْمَرْوَةِ ثُمَّ لِيُرْجِعْ إِلَى مَنِيِّ فَإِنْ آتَى مَنِيَّ وَلَمْ يَدْبِجْ عَنْهُ فَلَا بَأْسَ أَنْ يَدْبِجَ هُوَ وَلِيَحْمِلَ الشَّعْرَ إِذَا حَلَقَ بِمَكَّةَ إِلَى مَنِيِّ وَإِنْ شَاءَ قَصَرَ إِنْ كَانَ قَدْ حَجَّ قَبْلَ ذَلِكَ».

۳. عَنْ حَفْصِ بْنِ الْبَخْتَرِيِّ وَغَيْرِهِ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ عَنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: «رَخَّصَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لِلنِّسَاءِ وَالضُّعَفَاءِ أَنْ يَفِضُوا مِنْ جَمْعِ بَلَيْلٍ وَأَنْ يُرْمُوا الْجُمُرَةَ بِلَيْلٍ فَإِنْ أَرَادُوا أَنْ يَزُورُوا الْبَيْتَ وَكَلُوا مَنْ يَدْبِجُ عَنْهُمْ».

کوچ نموده و رمی را انجام داده و بخواهند طواف زیارت را انجام دهند، یعنی نمی‌خواهند تا روز عید در منا بمانند و اعمال آن روز و از جمله ذبح را انجام دهند، از این رو به توکیل در ذبح امر شده‌اند. علاوه بر اینکه این روایات از ذبح در شب ساکت است. در حالی که روایاتی که در مورد خائف وارد شده به جواز ذبح شبانه تصریح دارد و این خود شاهی است بر اینکه ذبح شبانه برای آنان جایز نیست. از طرف دیگر مقتضای روایت این است که تقصیر در شب برای آنان جایز باشد؛ زیرا تقصیر قبل از طواف زیارت انجام می‌شود.^۱ (فیاض، بی تا، ص ۴۸۹)

ممکن است گفته شود عبارت «فَإِنْ أَرَادُوا أَنْ يَزُورُوا الْبَيْتَ وَكُلُّوا مِنْ يَذْبَحُ عَنْهُمْ» بر جواز انجام دادن شبانه اعمال مکه دلالت ندارد، بلکه دلالت می‌کند بر اینکه هرگاه بخواهند اعمال مکه را به جا آورند باید ابتدا قربانی کنند. در پاسخ می‌توان چنین گفت:

اولاً: سیاق روایت، بیان ترخیص و تسهیل در حق بانوان است و ترخیص و تسهیل با جواز انجام دادن شبانه اعمال مکه سازگار است؛ نه انجام دادن اعمال در وقت خودش.

ثانیاً: روایت از نظر زمان اراده مطلق است. پس اراده انجام دادن اعمال مکه می‌تواند همان شب عید باشد.

ثالثاً: استفاده معنای «انجام قربانی» از «امر به توکیل در ذبح»، نیازمند قرینه و اثبات است و در اینجا دلیلی که ما را از معنای مطابقی منصرف سازد وجود ندارد.

۱. «... وبكلمة: ان المستفاد من رواية التوكيل عرفا هو أن الضعفاء إذا افاضوا من المشعر ليلا ورموا الجمره ليلا وأرادوا زيارة البيت، فمعنى هذا أنهم لا يريدون البقاء في منى حتى يقوموا في يوم العيد بأعمال ذلك اليوم، منها الذبح أو النحر، فلذلك أمروا بتوكيل من يذبح عنهم في نهار العيد. هذا. إضافة إلى أن سكوت هذه الروايات عن الذبح لهم بالليل، وتصريح روایات الخائف بجوازه له بالليل شاهد على عدم جوازه لهم ليلا، هذا من ناحية، ومن ناحية اخرى ان مقتضاها جواز التقصير أو الحلق لهم بالليل على أساس أن موضعه من الناحية التسلسلية قبل زيارة البيت».

چنان‌که گذشت روایاتی که مورد استناد طرفین قرار گرفته سند صحیحی دارد و هیچ‌یک از فقها نیز در مورد سند این روایات مناقشه‌ای ندارند. بنابراین عمده بحث را باید در بررسی دلالتی روایات و تعارض یا عدم تعارض آنها با یکدیگر متمرکز نمود. گرچه در نگاه اول، ممکن است این روایات متعارض به نظر رسند، اما با نگاه دقیق می‌توان به این نتیجه دست یافت که تعارض مستقری بین این روایات، از جهت دلالت، وجود ندارد؛ زیرا ادله‌ای که بر جواز تقصیر و انجام دادن اعمال مکه در شب عید دلالت دارند، رتبه تقصیر و اعمال مکه را بعد از رمی و ذبح می‌دانند؛ اما چون امکان انجام دادن قربانی در شب عید و زودتر از موعد، برای کسانی که وظیفه‌شان قربانی است، وجود ندارد، وکالت در ذبح را کافی دانسته‌اند. پس در واقع این ادله با آیه و روایاتی که بر لزوم ترتیب بین اعمال مناد دلالت دارند، در تنافی نیستند.

همچنین مطابق با کلام اندیشمندان اصولی، می‌توان اطلاق فهمیده شده از روایات مورد استناد قائلین به عدم جواز را با روایات آمره به توکیل در ذبح، مقید نمود و مطلق را بر مقید حمل کرد؛ زیرا تکلیف، واحد و مطلق، منفی و مقید، مثبت است. در چنین صورتی، عرف، مقید را مفسر مطلق به حساب می‌آورد و تنافی بین دو دلیل را با این حمل از بین می‌برد؛ درحالی‌که اگر چنین حملی صورت نگیرد، تنافی دو دلیل همچنان باقی خواهد ماند. (مظفر، بی‌تا، ج ۱، ص ۱۹۲؛ نائینی، ۱۳۶۸ش، ج ۱، ص ۵۴۱؛ فیروزآبادی، ۱۴۰۰، ج ۲، ص ۳۹۰)

توضیح بیشتر اینکه روایت صحیح سعید سمان، بانوان حج‌گزاری که وظیفه‌شان قربانی است را از خروج از منا قبل از انجام دادن قربانی منع کرده است. فعل «تذبح» در این روایت در انجام دادن ذبح توسط خود بانوی حج‌گزار ظهور دارد و از جهت زمان انجام دادن ذبح که شب عید یا روز عید باشد نیز مطلق است؛ اما این اطلاق، با روایاتی که زمان انجام قربانی را روز عید می‌دانند مقید می‌شود. نتیجه این می‌شود که بانوی حج‌گزاری که وظیفه‌اش قربانی کردن

است، پیش از انجام دادن قربانی در روز عید نمی‌تواند از منا خارج شود؛ خواه اراده انجام طواف زیارت داشته باشد یا خیر و خواه بخواهد کسی از جانب او قربانی کند یا خیر.^۱

اما این اطلاق با روایات امر کننده به توکیل در ذبح، یعنی روایت صحیح حفص و روایت صحیح ابن مسکان، قابل تقیید است و نتیجه چنین می‌شود: اگر می‌خواهد ذبح را انجام دهد از منا خارج نشود؛ مگر اینکه بخواهد شبانه طواف زیارت را انجام دهد که در این صورت باید کسی را برای ذبح وکیل کند (تقیید با روایت حفص) یا مگر اینکه بخواهد کسی از جانب او ذبح را انجام دهد. (تقیید با روایت ابن مسکان) و به طور خلاصه: «من كان منهن عليها هدى لاتبرح حتى تذبح إلا تريد أن تزور البيت أو أن يذبح عنها فإنها توكل من يذبح عنها».

ممکن است گفته شود این حمل در صورتی صحیح است که امر به توکیل در ذبح، کنایه از انجام دادن قربانی در روز عید نباشد؛ والا معنا چنین می‌شود: کسی که وظیفه‌اش قربانی کردن است از منا خارج نشود تا خود یا وکیلش قربانی را انجام دهد و از آنجا که زمان انجام قربانی روز عید است، این دسته از بانوان حج‌گزار پیش از انجام دادن قربانی نمی‌توانند تقصیر و طواف زیارت را انجام دهند.

اما در پاسخ می‌توان گفت: عرف و مخاطب روایت از امر به وکیل گرفتن برای انجام دادن قربانی، جواز تقصیر و انجام شبانه اعمال مکه پس از توکیل در ذبح را می‌فهمد؛ زیرا:

۱. کنایه بودن این امر برای فهماندن لزوم انجام دادن قربانی در روز عید توسط نایب، مستلزم قرینه و دلیلی است که ذهن مخاطب را از معنای مطابقی توکیل به انجام دادن متعلق وکالت، یعنی ذبح، منتقل سازد و چنین دلیلی وجود ندارد و فهم معنای انجام ذبح و نه وکالت در ذبح، از امر به توکیل، در صورتی میسر است که در اثر کثرت استعمال، امر به وکالت، در این معنا وضع تعینی

۱. (من كان منهن عليها هدى... لا تبرح حتى تذبح، سواء يريد أن يزور البيت أم لا و سواء يريد أن يذبح عنه أم لا)

یافته باشد؛ درحالی که چنین تعیینی در روایات مشاهده نمی‌شود.

۲. تفهیم لزوم نایب گرفتن در شب عید برای انجام دادن قربانی فردا نیز وجه قابل توجیهی ندارد؛ زیرا فرض بر این است که کسانی که حج تمتع انجام می‌دهند می‌دانند باید فردا خود یا وکیلشان عمل ذبح را انجام دهد و لزومی برای بیان انجام فوری آن در شب عید وجود ندارد. پس اگر هدف امام علیه السلام صرفاً بیان جواز توکیل در ذبح برای این دسته از بانوان بود، نیازی به بیان آن در شب عید نبود و حضرت می‌توانستند این دسته از بانوان را از انجام زودتر از موعد اعمال منع کنند و صحبتی از لزوم توکیل در ذبح به میان نیاورند و نیز اگر ذبح در شب برای آنان جایز بود، نیازی به توکیل شبانه نبود و اگر می‌خواستند شبانه برای طواف بروند، خودشان شبانه ذبح را نیز انجام می‌دادند؛ کما اینکه خودشان شبانه رمی جمره را انجام می‌دهند و سپس برای طواف به مکه می‌روند. بنابراین امر امام علیه السلام به توکیل در ذبح، دلالت دارد بر اینکه ذبح شبانه برای آنان جایز نیست. (فیاض، بی تا، ص ۴۸۹)

پس با توجه به عدم جواز ذبح شبانه برای آنان فهمیده می‌شود حضرت درصددند بیان کنند اگر آنان می‌خواهند شبانه سایر اعمال را انجام دهند و خودشان قصد انجام ذبح در روز عید ندارند، ابتدا برای انجام دادن قربانی در روز عید نایب بگیرند و پس از آن مانند دیگران به ادامه اعمال پردازند.

با این سخن، ضرورت بیان لزوم توکیل در شب عید نیز روشن می‌شود و آن هم فراهم نمودن اسباب تسهیل انجام مناسک برای بانوانی است که درصددند حج تمتع به جا آورند؛ سخنی که روایت صحیح حفص از ابی بصیر نیز به روشنی بر آن دلالت داشته و آن را تأیید می‌کند؛ زیرا در این روایت بیان شد بانوانی که می‌خواهند شب عید طواف زیارت را انجام دهند فردی را برای ذبح فردا وکیل نمایند.

روایت صحیح سعید اعرج نیز با مفهوم شرط دلالت دارد بر اینکه اگر بر عهده‌شان قربانی است نباید تقصیر نموده و برای انجام دادن اعمال مکه راهی مسجدالحرام شوند. این معنا اطلاق داشته و اعم از این است که آنان

کسی را برای ذبح وکیل قرار دهند یا نه یا اراده انجام دادن اعمال مکه را داشته باشند یا نه. اما اطلاق این مفهوم نیز با منطوق روایت صحیح ابن مسکان و حفص قابل تقييد است؛ زیرا مفهوم شرط بر عدم جواز تقصير به طور مطلق و منطوق این دو روایت بر جواز تقصير و اعمال مکه (با فرض اراده زیارت و نایب گرفتن در ذبح) دلالت دارد.

نتیجه این می‌شود که اگر بر عهده‌شان انجام قربانی است تقصير جایز نیست مگر اینکه بخواهند طواف زیارت انجام دهند یا از جانب آنان قربانی صورت گیرد که در این دو فرض، پس از نیابت دادن به دیگری برای انجام دادن قربانی در روز عید، می‌توانند شبانه تقصير کنند و اعمال مکه را انجام دهند. از این رو قائلین به جواز معتقدند مفهوم شرط در روایت صحیح سعید اعرج نه تنها مانع از جواز نیست، بلکه این روایت می‌تواند بر جواز تقصير شبانه نیز دلالت داشته باشد. منتها قبل از انجام تقصير و سایر مناسک، بانوان موظف‌اند کسی را برای انجام دادن قربانی وکیل کنند؛ زیرا مطابق با روایت صحیح ابی بصیر، ذبح شبانه برای آنان جایز نیست. در این صورت آنان مجازند پس از انجام دادن تقصير شبانه، برای طواف، راهی مسجدالحرام شوند.^۱ (فیاض، بی‌تا، ص ۴۹۰)

اما استناد به سیره در کلام محقق خوئی^۲ برای اثبات عدم جواز تقصير شبانه و اعمال مکه، صحیح به نظر نمی‌رسد؛ زیرا وجود چنین سیره‌ای اولاً نیازمند اثبات است؛ ثانیاً بر فرض اثبات، با وجود روایات دال بر جواز تقصير و اعمال مکه در شب عید، چنان‌که گذشت، دارای اعتبار نیست؛ ثالثاً بر فرض اعتبار، مختص کسانی است که بخواهند قربانی را در روز عید انجام دهند و

۱. «بل الأظهر جوازه باللیل، لصحیحة سعید الأعرج المتقدمة. ودعوی: أن قوله بإیة فیها: «فان لم یکن علیهن ذبح فلیأخذن من شعورهن، ویقصرن من أظفارهن، ویمضین الی مکه» یدل بمقتضی مفهوم الشرط أنه اذا كان علیهن ذبح لم یجز لهن ذلك. مدفوعة: بأن الظاهر منه عرفا انه اذا كان علیهن ذبح فلیوکلن فیہ أولاً، ثم یقمن الی زیارة البیت، كما ورد نظیر هذا فی صحیحة ابی بصیر المتقدمة، فان مفادها كما مر أنه لا یجوز لهن الذبح فی اللیل، فاذا كان علیهن ذبح وأردن زیارة البیت، فعلیهن أن یوکلن فیہ حتی یقوم بالذبح عنهن فی یوم العید، ثم یقصرن ویمضین الی مکه لیلاً لزیارة البیت...».

اینکه سیره همه بانوان حج‌گزار بر انجام دادن تقصیر و اعمال مکه پس از انجام دادن قربانی استوار بوده و نیازمند دلیل مثبت است که وجود ندارد. علاوه بر این با قطع نظر از اشکالات فوق، نهایتاً سیره دلالت دارد بر اینکه بانوان حج‌گزار تقصیر و اعمال دیگر را پس از ذبح در روز عید انجام می‌داده‌اند؛ اما دلالت ندارد بر اینکه انجام زودتر از موعد این اعمال جایز نبوده است. همچنین با وجود دلالت روایاتی که گذشت بر جواز تقصیر و انجام شبانه اعمال مکه پس از توکیل در ذبح، نمی‌توان به صرف مؤخر بودن حلق و تقصیر از ذبح، بر عدم جواز انجام زودتر از موعد این افعال استدلال کرد. اما ضعیف‌ترین استدلال برای اثبات عدم جواز تقصیر شبانه، استناد به ادله‌ای است که شروع اعمال را از رمی می‌داند و این دلیل اگر خلاف مقصود محقق خوبی را اثبات نکند، مقصود ایشان را اثبات نمی‌کند؛ زیرا اگر ملاکی که ایشان بیان کرده، پذیرفته شود، باید گفت: با جواز شروع به رمی در شب برای بانوان حج‌گزار، ادامه اعمال نیز باید در شب جایز باشد؛ چون در این فرض نیز حج‌گزار اعمال خود را با رمی شروع کرده و ذبح و حلق نیز بعد از رمی انجام می‌گیرند. ممکن است گفته شود: در روایت صحیح اَبی‌المغراء از اَبی‌بصیر از امام صادق علیه السلام چنین نقل شده است:

رسول گرامی اسلام صلی الله علیه و آله اجازه دادند تا زنان و ضعیفان از بین جمع حج‌گزار شبانه به منا بروند و شبانه رمی را انجام دهند و نماز صبح را در منازلشان ادا کنند. پس اگر از پیشامد قاعدگی ترسند، به مکه رفته و کسی را وکیل کنند از جانب آنان قربانی کند.^۱ (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۴، ص ۴۷۴)

این روایت، با مفهوم شرط، دلالت دارد بر اینکه فقط زنان معذور می‌توانند پس از توکیل در ذبح، برای انجام دادن اعمال مکه به مسجدالحرام روانه شوند. در پاسخ می‌توان گفت مفهوم شرط در این روایت بر انحصار دلالت ندارد. توضیح بیشتر اینکه:

۱. عَنْ أَبِي الْمَغْرَاءِ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: «رَخَّصَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِلنِّسَاءِ وَالصَّبِيَّانِ أَنْ يَفِضُوا بِبَلِيلٍ وَيَرْمُوا الْحِجَارَ بِبَلِيلٍ وَأَنْ يَصَلُّوا الْعِدَّةَ فِي مَنَازِلِهِمْ فَإِنْ خَفِيَ الْحَيْضُ مَضِينَ إِلَى مَكَّةَ وَوَكَّلَ مَنْ يَضْحِي عَنْهُمْ».

بر فرض بپذیریم مفهوم شرط در این روایت بر انحصار دلالت دارد، در این صورت این روایت با روایت حفص در تعارض خواهد بود. بدین گونه که مفهوم هر روایت با منطوق روایت دیگر در تضاد است و ظهور در انحصار را نفی می‌کند؛ زیرا روایت ابی‌المغراء دلالت دارد بر اینکه فقط خائفین از حیض می‌توانند شب عید برای انجام دادن اعمال، کسی را برای ذبح وکیل کرده و به مکه روند و روایت حفص نیز دلالت دارد بر اینکه فقط کسانی که اراده کرده‌اند طواف زیارت را انجام دهند می‌توانند پس از توکیل در ذبح به مکه روند.

در این صورت راه برطرف کردن تعارض این است که دست از ظهور هر یک از دو روایت در انحصار برداریم؛ زیرا با ظهور دو روایت در استقلال، تنافی در کار نیست و هر روایت، سببی را برای جواز انجام دادن اعمال مکه در شب عید بیان می‌کند و نتیجه این می‌شود که کسی که از پیشامد قاعدگی ترسان است یا می‌خواهد شبانه اعمال مکه را انجام دهد، پس از توکیل در ذبح می‌تواند راهی مسجدالحرام شود.

بنابراین با توجه به آنچه گذشت به نظر می‌رسد قول به جواز تقصیر و انجام شبانه اعمال مکه پس از توکیل در ذبح، به صواب نزدیک‌تر است و ادله‌ای که برای عدم جواز تقصیر شبانه و اعمال مکه ارائه شده از قوت لازم برای اثبات این قول برخوردار نیست. البته لازم به ذکر است چنانچه ادله مورد بحث اجمال داشته و فقیه نتواند حکم شرعی را از آن استنباط کند، باید به اصل عملی احتیاط رجوع کند و معتقد شود برای آن دسته از بانوانی که در حال انجام دادن حج تمتع‌اند، انجام دادن تقصیر و دیگر اعمال تنها بعد از انجام قربانی در روز عید مجاز است.

نتیجه بحث

نتایج حاصل از این پژوهش را می‌توان در موارد ذیل خلاصه کرد:

۱. استفاد از مجموع روایات این است که عمل ذبح باید روز عید قربان انجام شود و روایات، انجام دادن زودتر از موعد قربانی را جز برای خائف

جایز ندانسته‌اند. بنابراین اگر بانوی حج‌گزار بخواهد خودش عمل قربانی را انجام دهد باید تا روز عید در منا بماند. اما اگر بخواهد شبانه علاوه بر رمی، سایر اعمال - که بر ذبح مترتب‌اند - را نیز انجام دهد، باید ابتدا فردی را برای قربانی وکیل کند تا به نیابت از او در روز عید عمل ذبح را انجام دهد و سپس شبانه تقصیر کند و برای انجام دادن اعمال مکه راهی مسجدالحرام شود.

۲. مشهور فقیهان امامیه هرچند تقصیر و انجام شبانه اعمال مکه را برای بانوی معذور مجاز دانسته‌اند، اما با این وجود، متقدمین و عمده فقیهان متأخر در مورد جواز یا عدم جواز تقصیر شبانه و ادامه اعمال برای سایر بانوان اظهار نظر ننموده‌اند. فتوای عمده فقیهان معاصر و نزدیک به معاصر نیز گرچه بر عدم جواز تقصیر شبانه شکل گرفته، اما استدلال‌های محدودی که از برخی از آنان در ارتباط با این حکم ارائه شده، برای اثبات عدم جواز تقصیر شبانه کافی نیست و ادله‌ای که در این پژوهش برای جواز تقصیر و انجام شبانه اعمال مکه برای همه بانوان موظف به ذبح و البته بعد از توکیل در ذبح اقامه شد، علاوه بر اینکه قادر بر اثبات این حکم است، می‌تواند به استدلال مخالفین نیز پاسخ دهد.

منابع

۱. ابن زهره، حمزة بن علی، (۱۴۱۷ق)،
غنية ألتزوع الی علمی الاصول
والفروع، قم، مؤسسه امام
صادق علیه السلام، چاپ اول.
۲. ابوالصلاح حلبی، تقی بن نجم،
(۱۴۰۳ق)، **الكافی فی الفقه**،
اصفهان، کتابخانه عمومی امام
امیرالمؤمنان علیه السلام، چاپ اول.
۳. بحرانی، یوسف بن احمد، (۱۴۰۵ق)،
**الحدائق الناضرة فی أحكام العترة
الطاهرة**، قم، دفتر انتشارات اسلامی.
۴. تبریزی، جواد بن علی، (۱۴۲۳ق)،
**التهذیب فی مناسک العمرة و
الحج**، قم، دار التفسیر، چاپ اول.
۵. _____، (۱۴۲۷ق)، **صراط
النجاة**، قم، دار الصديقة الشهيدة،
چاپ اول.
۶. حرعاملی، محمد بن حسن،
(۱۴۰۹ق)، **تفصیل وسائل الشیعة
الی تحصیل مسائل الشریعة**، قم،
مؤسسه آل البيت علیهم السلام، چاپ اول.
۷. حکیم، سیدمحمد سعید، (۱۴۲۲ق)،
مناسک الحج و العمرة، بی جا، بی نا،
چاپ هشتم.
۸. خویی، سیدابو القاسم، (۱۴۱۰ق)،
المعتمد فی شرح المناسک، قم،
منشورات مدرسه دار العلم، چاپ
اول.
۹. _____، (۱۴۱۸ق)، **موسوعة
الامام الخوئی**، قم، مؤسسة إحياء
آثار الإمام الخوئی علیه السلام، چاپ اول.
۱۰. شبیری زنجانی، سیدموسی،
(۱۴۲۱ق)، **مناسک الحج**، قم،
مؤسسة الولاء للدراسات، چاپ اول.
۱۱. شهید اول، محمد بن مکی،
(۱۴۱۷ق)، **الدروس الشرعية فی
فقه الإمامیة**، قم، دفتر انتشارات
اسلامی وابسته به جامعه مدرسین
حوزه علمیه قم، چاپ دوم.
۱۲. صاحب جواهر، محمدحسن بن
باقر، (۱۴۰۴ق)، **جواهر الکلام فی
شرح شرائع الاسلام**، بیروت، دار
إحياء التراث العربی، چاپ هفتم.
۱۳. طوسی، محمد بن حسن،
(۱۴۰۷ق)، **تهذیب الاحکام**، تهران،
دار الکتب الاسلامیه.
۱۴. علامه حلی، حسن بن یوسف،
(۱۴۱۴ق)، **تذکرة الفقهاء**، قم،
مؤسسه آل البيت علیهم السلام، چاپ اول.
۱۵. فیاض کابلی، محمد اسحاق، (بی تا)،

تعالیق مبسوطه علی العروة الوثقی،

قم، انتشارات محلاتی، چاپ اول.

۱۶. فیروزآبادی، سیدمرتضی، (۱۴۰۰ق)،

عناية الاصول، قم، انتشارات

فیروزآبادی.

۱۷. قمی، علی بن محمد، (۱۴۲۱ق)، جامع

الخلاف و الوفاق، قم، زمینه سازان

ظهور امام عصر علیه السلام، چاپ اول.

۱۸. کلینی، محمد بن یعقوب،

(۱۴۰۷ق)، الکافی، تهران، دار

الکتب الإسلامية، چاپ چهارم.

۱۹. کیدری، محمد بن حسین،

(۱۴۱۶ق)، اصباح الشيعة بمصباح

الشريعة، قم، مؤسسه امام صادق علیه السلام،

چاپ اول.

۲۰. محقق حلی، جعفر بن حسن، (۱۴۰۸ق)،

شرايع الاسلام فى مسائل الحلال و

الحرام، قم، مؤسسه اسماعیلیان.

۲۱. محقق داماد، سیدمحمد، (۱۴۰۱ق)،

کتاب الحج، قم، چاپخانه مهر.

۲۲. مظفر، محمد رضا، (بی تا)، اصول

الفقه، قم، انتشارات اسماعیلیان.

۲۳. نائینی، محمد حسین، (۱۳۳۸ش)، اجود

التقریرات، قم، انتشارات مصطفوی.